

SA'DÎ, DÜŞÜNCE Sİ VE ETKİLERİ

Sa'dî, His İdea and Influenced

Dr. Gencay ZAVOTÇU*

ÖZ

Fars edebiyatının ilk akla gelen isimlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî, Türk yazar ve şairlerinin de çok etkilendiği isimlerden biridir. Mesnevinin büyük ismi Ferîdüddîn 'Attâr ile rübâileri farklı ülkelerin dillerine çevrilen Ömer Hayyâm'ı liste dışı bırakan bazı kaynaklar onu Firdevsî ve Hâfîz'la birlikte Fars edebiyatının üç büyük isminden biri olarak sunarlar. Firdevsî'nin Şeh-nâme ile üne kavuştuğu düşünülürse Şîrâz'ın iki büyük ismi Sa'dî ve Hâfîz'ın Fars edebiyatındaki önemi kendiliğinden anlaşılır. Eserlerinin adları ve gazellerinin yakıcılığına istinâden denebilir ki Sa'dî hüner Bostân'ı, Hâfîz bu Bostân'ın gazel-hâmıdır. Sa'dî'nin Türk şair ve yazarları üzerinde büyük etkisi olmuştur. XIV. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında yetişen şair ve yazarlar Onun eserlerinden, özellikle de *Bostan* ve *Gülîstan*'dan etkilenmiş, bu etkiyi eserlerine yansıtmuşlardır.

Anahtar sözcükler: Sa'dî, Bostân, Gülîstân, Türk Edebiyatı, etki

ABSTRACT

Sa'dî-i Şîrâzî, who is one of those being prominent in Persian literature, has deeply impressed Turkish writers and poets. Excluding Ferîdüddîn 'Attâr who is the biggest poet of Mesnevi, and Ömer Hayyâm whose poetries were translated to many different languages, some sources have presented him with Firdevsî and Hâfîz' as one of three leading figures of Persian Literature. Considering that Firdevsî acquired his fame with Şeh-nâme, the importance of Sa'dî and Hâfîz in Persian literature is easily understood. Based on the titles of his works and the causticity of his lyric poetries (gazel), it may be said that if Sa'dî is vegetable garden (Bostân) of talent, Hâfîz is singer (gazel-hân) of that vegetable garden. Sa'dî has always been influential in Turkish Literature. Since XIV'th century, Turkish poets and writers have benefited from Sa'dî, especially from *Bostan* ve *Gülîstan*, and reflected his effects in their works.

Key words: Sa'dî, Bostân, Gülîstân, Turkish Literature, İnfluence

Fars edebiyatının ilk akla gelen isimlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî, Türk yazar ve şairlerinin de çok etkilendiği isimlerden biridir. Mesnevinin büyük ismi Ferîdüddîn 'Attâr ile rübâileri farklı ülkelerin dillerine çevrilen Ömer Hayyâm'ı liste dışı bırakan bazı

* Kocaeli Üni. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bl. Öğretim üyesi.

kaynaklar onu Firdevsî ve Hâfız'la birlikte Fars edebiyatının üç büyük isminden biri olarak sunarlar. Firdevsî'nin Şeh-nâme ile üne kavuştuğu düşünülürse Şîrâz'ın iki büyük ismi Sa'dî ve Hâfız'ın Fars edebiyatındaki önemi kendiliğinden anlaşılır. Eserlerinin adları ve gazellerinin yakıcılığına istinâden denebilir ki Sa'dî hüner Bostân'ı, Hâfız bu Bostân'ın gazel-hânıdır. Ve, yine denebilir ki Sa'dî ilim ve irfan gülistânı, Hâfız da bu gülistânın şakıyan bülbüldür:

*Seher bülbül hikâyet bâ-sabâ kerd
Ki 'ışk-ı rûy-ı gül bâ mâ çihâ kerd*

(Seher vakti bülbül, sabah rüzgarına: “Gülün yüzünün aşkı bize neler etti, neler.” diye hikâyeye başladı.)¹

Hakkındaki ilk bilgi ve rivâyetlere göre M. 1184 yılında doğan ve lakabı *Muslihüddîn* olan Sa'dî, kaba bir hesapla yüz iki yıllık ömrünün otuz yılını ilim tahsili, otuz yılını seyahat, otuz yılını ibadet ve on iki yılını da tarikat erleri arasında geçirmiş bir şairdir. Başlangıçta, Bağdat'ta Medrese-i Nizâmîyye'de Şeyh Ebu'l-Ferec b. E'l-Cezrî'nin derslerine katılmış, sonra Batınî bilimleri öğrenme düşüncesiyle Şeyh Abdü'l-Kâdir-i Geylânî'nin müridi olmuş ve onunla birlikte hacca gitmiştir. Rivâyete göre, sonra hacca 14 kez daha, yaya olarak gitmiş, Rum (Anadolu) ve Hint taraflarında savaflara katılıp gâzi olmuştur. Ömrünün son yıllarında Şîrâz yakınlarında bir tekkeye kapanmış ve 1292 yılında Şîrâz'da vefat etmiştir. Eserleri eğitici ve öğretici niteliktedir. *Bostân* ve *Gülistân* en çok tanınan ve okunan eserleridir.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'daki hikâyeleri konu ve kahraman itibarıyla renkli bir görünüme sahiptir. Sa'dî'nin gezip gördüğü yerler, başından geçen ya da tanık olduğu olaylar, başkalarından dinleyip derlediği hikâyeler geniş açılımlı bir yelpazeyi andırır. “*Sa'dî, çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivâyetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkralar halinde anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslûp kullanmış, yer yer tarihî şahsiyetlerden de söz etmiştir. (...) Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir. Çeşitli nasihatlar ve ibretli cümlelerle sona erdirdiği hikâye ve sözlerini hep bu amaç için kullanmıştır.*”² Kendisinden önce yaşamış şair, yazar ve eserlerinden izler de taşıyan bazı hikâyelerde Kelile ve Dimne ile

¹ *Hâfız Dîvânı*; Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İst. 1992, s.105, 106.

² TDV İslam Ansiklopedisi; TDV Yay., C 6, İstanbul 1992, s. 307.

Şeyh Ferîdüddîn Attâr etkisi olduğu söylenebilir. Şiirde hikâye anlatma (tahkiye) yönteminde vatandaşı ve selefi Ferîdüddîn Attâr'dan etkilendiği hissini verirken çağdaşı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de ona eşlik eder:

'Attâr rûy bûd ve Senâî dü-çeşm-i û
Mâ ez-pey Senâ'î vü 'Attâr âmedîm ³

{Attâr ruh, Senâî de onun iki gözü idi. Biz Senâî ve Attâr'in izinden geldik (yürüdüük).}

Bostân ve Gülistân'ın kahramanlarını hayvanların oluşturduğu bazı hikâyelerde ise Beydebâ'nın *Kelile ve Dimne* adlı eserinin izlerine rastlanır. *Tuti İle Karga (Bostân), Kurt Yavrusu, Arı Yavrusu, Deve Yavrusu İle Annesi, Dervişle Tilki (Gülistân)* bu etkinin sezildiği hikâyelere örnek gösterilebilir. *Kelile ve Dimne* etkisini düşündüren hikâyelerden biri de *Gülistân*'daki *Akbaba İle Çaylak* hikâyesidir. Akbabanın biri çaylağa: "Uzağı görmekte benden üstün mahlûk yoktur" demişti. Çaylak: "Bunu söylemek yetmez. Gel bakalım, ovanın etrafında ne görüyorsun?" diye karşılık verdi. Akbaba bir günlük yol tutan yükseklikten aşağılara baktı: "İnanırsan dedi, ovada bir buğday tanesi görüyorum." Çaylak hayretinden sabredemedi. Yukardan aşağı doğru süzölmeye başladılar. Fakat akbaba o tanenin yanına gelir gelmez, ayağına uzun bir tuzağın ipliği düğümleniverdi. Zavallı, o taneyi yemek düşüncesiyle boynuna feleğin kement attığını bilememiştir. Her sedef inciye gebe değildir; nişancı her zaman hedefe vuramaz, değil mi? Çaylak: "Sen düşmanın tuzağını fark edemedikten sonra taneyi görmüşsün, ne faydası var?" dedi. İşittim; akbaba, boynu kemendin içinde, söyleniyor: "Mukadderattan kaçmanın imkânı yok ki..." diyordu. Velhasıl ecel, akbabanın kanına kastetmiş, kazâ da onun keskin gözünü bağlamıştı. Kıyısı görünmiyen bir suda, yüzücünün gururu işe yaramaz." ⁴ şeklindeki hikâye ile *Kelile ve Dimne*'deki *Bülbül İle Bağcı* hikâyesinin sonucu arasındaki benzerlik dikkat çekicidir: "Bağcı'nın bağında gayet güzel bir gül açtı. Bağcı gülüne âşık olmuşcasına, esen rüzgardan korurdu. Bir gün baktı ki bülbülün biri gül dalına konmuş, yapraklarını birer birer koparıyor! Bülbülü ürkütüp kaçırıldı. Üçüncü gün bülbül tekrar gelerek, gülde hiç bir yaprak komadı. Bunun üzerine Bağcı bir kapan kurarak bülbülü tuttu. Kafese koyup hapsetti. Bülbül: "Ey insafsız adam! Ben sana ne yaptım ki, beni kafese koydun? Eğer sesimi beğendiğin için yaptıysa, ben zâten senin bağının bülbülü değil miyim?" diye kafese kapatılmasının hikmetinden sual edince, Bağcı: " Sen benim o kadar

³ Devletşah; *Tezkire-i Devletşah-I*, Çev.: Necati Lugal, M.E.B.Yay., İstanbul 1990, s.161.

⁴ Sadi; *Bostan*, Çev.: Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 226, 227.

sevdiğim gülü berbat ettin! Cezâlandırmak için, kafese kapattım!" deyince, Bülbül: "Zâten bir kaç gün zarfında perişan olacak bir gülü telef ettim diye, hürriyetimi çevirmek insaf mıdır?" cevabında bulundu. Bağcı, bülbüle acıyıp serbest bıraktı. Bülbül sevinerek: "Bana geri vermiş olduğun hürriyetime karşılık, ben de sana haber veriyorum ki, bağın filan tarafında bir hazine vardır!" Bağ sahibi, orayı kazarak hakikaten hazineyi buldu. Fakat merakına mucib olduğu için sormaktan kendini alamadı: "Gömülü hazineyi biliyorsun da, otlar arasına koyduğum kapıyı neden bilmedin?". Bülbül cevap verdi: "Senin kapanın, kazâ ve kaderin bir îcâbı ve iktizâsı idi. Ona karşı hikmet gözü kapanır. Hüküm ve kazaya karşı, insan ne kadar açığı göz olsa, yine de kördür." ⁵

Sa'dî'nin hikâyelerinde toplumun her kesiminden insanla karşılaşmak mümkündür, kahramanların çeşitliliğine istinâden hikâye konuları da muhtelifdir. Hikâyelerde çoban, köle, câriye, dilenci, köylü, müstahdem, kapıcı v.b. toplumun alt kesiminden kişi ve meslek erbabı; kadı, müderris, kâtip, asker v.b. devlet memuru ve orta kesimden insan; vezir, şeh-zâde, sadrazam, sultan v.b. üst düzey yönetici; hâtip, âbid, sûfî, güzel, münecim, balıkçı, yumrukçu, ahmak, tüccâr, yolcu, yoksul, zengin, bilgin, öğretmen, müsrif, derviş, pehlivân, sarhoş, zâhid, âşık, sevgili, düşman, hırsız v.b. iyi-kötü, olumlu-olumsuz kişi ve kişiliklerin adı anılır, içinde yer aldıkları olaylar anlatılır: "*Sadi, fertleri yalnız olarak değil, geniş bir camianın uzuvları olarak görür. Mesut fert ancak nizamlı bir cemiyetin içinde yaşayabilir. Orada hükümdarlar, vezirler, fakirler, zenginler, dervişler, askerler, memurlar, sanatkârlar, köleler, şairler, herkes yerli yerince rolünü alır. Bu mahşeri dramın içinde iyilikler mükâfatlandırılır; yaratılıştan gelen kötülükler, hem de hiç acıma hissi duyulmaksızın cezalarını görürler.*" ⁶ Hikâyelerin bir kısmında Sa'dî'nin başından geçen olayların ve hayatından kesitlerin izlerine rastlamak da mümkündür. "*Sadi, hikâyeleri farklı konulardan almış, bunlara seyahatlerini, hâtıralarını, dinlediklerini katmıştır. Bostan'da da onun hayatına ait bir hayli malzeme vardır.*" ⁷

Babası atabek *Sa'd bin Zengî*'nin mülazımlarından olduğu ve onun zamanında doğduğu için Sa'dî'yi tahallüs etiği (mahlas edindiği) söylenen Sa'dî'nin mahlasıyla müsemmâ bir şair ve yazar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Şeyh Sa'dî-i Şirâzî ilim ve Allah (c.c.) aşkı, ibâdet ve seyahatla geçen asırlık ömrün imbiğinden süzülen şiir ve hikâyelerinde mutluluğu, mutluluğa ulaşmanın yollarını öğretme çabasında gözüktür. *Bostân* ve *Gülistân* adlı

⁵ Beydaba; *Kelile ve Dinme*, Mütercim: Selahaddin Alpay, Bedir Yay., İstanbul 1973, s. 84, 85.

⁶ Sadi; *Bostan*, s. V.

⁷ Sadi; *a.g.e.*, s. IV.

eserlerinin *kıssadan hisse* amaçlı küçük hikâyelerinde öğüt ve telkinlerde bulunur. Mahlasının anlamı uyarınca, her iki eserinde de ahlâk dersi veren öğretmen kimliği ile insanlara yaşama sevinci ve direnci verir.

Onun yaşama sevinci ve direnci vermeye çalıştığı geniş zamanların rahat ve huzurlu insanı değildir. Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî ölümün kol gezdiği bir çağda, Moğol akınlarının yüreklere korku salıp insanların genç-ihtiyar, çoluk çocuk demeden öldürüldüğü, devletlerin tarih olduğu, şehirlerin yağmalanıp kütüphanelerin yakıldığı, azıkların ve umutların tükendiği bir çağın insanıdır. O'nun üstlendiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bayram-ı Velî'nin Anadolu'da Haçlı Seferlerine karşı halkı iç dünyaya yönlendirmeleri benzeri bir görevdir. Bu görev savaşın egemen olduğu dış dünyadan barışın egemen olduğu iç dünyaya yönelmek, huzuru içte aramak, yaralı kalplere merhem olmaya çalışmaktır. *"Bu arada mutlu insan konusunu daha geniş ve daha sürekli manada anlamamız gerek. Sadi'nin anlattığı saadet, sadece maddenin, suret'in huzuru değildir. Dünyada elde edildikten sonra ölümlle kesilmeyen, ölümün ötesinde de devam eden saadettir; ruhun ve mâna'nın saadetidir. İnsan dünyada buna göre hazırlanmalı, karanlık mezarın içine elinde ışıkla girmelidir."*⁸

Bu görevin bir gereği olarak hikâyelerde doğru ve iyi insan olmanın gereklerini de kavratma çabasındadır. İyi insan olma mücadelesinde kişinin Allah (c.c.)'a karşı yükümlülüğü, devlete, millete ve kendisine karşı sorumluluğu; hâl ve hareketlerini kontrol etmesi de önemlidir: *"Oğlum, iyilik et. Vahşî hayvan tuzakla, Âdemoğlu iyilikle avlanabilir. Düşmanın boynunu lütuflarınla bağla; bu kemendi kılıçla dahi kesmek mümkün değildir. Düşman kerem, lütufluk, cömertlik gördü mü artık ondan kötülük gelmez. Kötülük etme. Sonra iyi dostundan da fenalık görürsün. Kötülük tohumundan iyi bir meyva hâsıl olmaz."*⁹ Bu konuyu işleyen şiir ve hikâyelerde gönlü hoş tutmanın, insanlara sevgi ve hoşgörülle yaklaşmanın, yalan, haram, fitne, fesat v.b. kötülüklerden uzak durmanın erdem ve yararlarına değinir, kulun hatasız olamayacağı, başkalarının hata ve kusurlarına sevinip onlarla alay etmenin yanlışlığına değinir. *Ne ekersen onu biçersin, rüzgar eken fırtına biçer, eden bulur, gülme komşuna gelir başına* v.b sözler gereği insanın makam ve konumuyla büyüklük duygusuna kapılmaması, ne oldum değil ne olacağım düşüncesinde olması gereğinin altını çizer: *"Sen halka karşı yumuşak davran ki yarın sana Tanrı da sert davranmasın. Düşkünlerin elinden tutan kimse, bir gün ayaktan yoksun kalırsa ıstırabın esiri olup kalmaz. Kudretin, mevkiin devam ettikçe yoksulun ve halkın za'fına karşı*

⁸ Sadi; *Gülistan*, Çev.: Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1991, s. VII.

⁹ Sadi; *Bostan*, s. 116, 117.

zorbalık etme. Çünkü, birdenbire vezir olan piyade gibi, yoksulun da mevkie, kudrete erdiği vâkidir.”¹⁰ İnsanlara bu düşünceyi telkin ederken bazen başka şair ve yazarlar ile benzer sözler sarfeder. Çağdaşı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Bülbül-nâme* mesnevisinde birkaç kez padişah ve son kez de bahçıvan tarafından tekrarlanan, mesnevinin anafikri mahiyetindeki

*Her ki û bed kerd ân hod resed
Nîkuû-râ nîk bed-râ bed resed*

(Kim kötülük yaparsa o kendisine ulaşır. İyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük ulaşır.)¹¹ beyti ile Sa'dî'nin *Gül-istân*'ından aktarılan

Ez-Gül-istân-ı Şeyh Sa'dî-i Mollâhu Sırrahu

*Her ki koned be-hod koned
Ger nîk ü ger bed koned **

Terceme li-Mü'ellifi'r-Risâletihî

*Her ki ider eylûgi nefse ider eylûgi
Her ki ider kemlûgi nefse ider kemlûgi (Ömer Fu'âdî, Bülbülüyye 350, 351)*

beyti anlam itibarıyla aynı düşünce çerçevesinde söylenmiş beyitlerdir.

Sa'dî'nin Türk şair ve yazarları üzerinde büyük etkisi olmuştur. XIV. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında yetişen şair ve yazarlar Onun eserlerinden, özellikle de *Bostan* ve *Gülîstan*'dan etkilenmiş, bu etkiyi eserlerine yansıtmışlardır. Bu etkiyi eserine yansıtan şair ve yazar bir hayli fazla olup bu şair ve yazarlardan ilk akla geleni 14. yüzyıl mesnevi şairi Hoca Mes'ûd'dur. *Süheyl ü Nevbahâr* ve *Ferheng-nâme-i Sa'dî* adlı iki mesnevi ile mensur *Kelile ve Dimne* adlı bir eser sahibi olan Hoca Mes'ûd'un *Ferheng-nâme-i Sa'dî* adlı mesnevisi Sa'dî'nin *Bostân* adlı eserinden seçilmiş parçaların çevirisidir.¹³

¹⁰ Sadi; *Bostan*, s. 112, 113.

¹¹ Mevlânâ; *Bülbül-nâme*, Süleymâniye Ktp., Nâfiz Paşa Bl., Nu.:502 (2b-3a); Gencay Zavotçu; Türk Edebiyatı'nda Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma), Doktora Tezİ, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997, C II, s. 2.

* “Kişi, iyi ya da kötü (ne) yaparsa kendine yapar.”

¹³ Mustafa İsen; *Tarihi Gelişim (başlangıçtan XVIII. yüzyıla kadar)*, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı), Grafiker Yay., 2. bs., Ankara 2003, s. 65.

Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bâyezîd devri şairler sultanı Ahmed Paşa'nın (15. yüzyıl) Dîvânı'nda birkaç kez Sa'dî'nin adı anılır, Onun sözü ve şiiri övülür:

Hoş şeker-rîz olur Sa'dî-i Şîrâz gibi
Ahmed'ün sözlerin okursa gazel-hân-ı Mısır (Ahmed Paşa Div., G 84/9)¹⁴

(Mısır'ın gazel okuyanı Ahmed'in sözlerini okursa Şîrâz'lı Sa'dî gibi güzel şeker dökücü olur.) beyti, Ahmed Paşa'nın Sa'dî'nin şiirlerini beğendiği, sözlerini şeker gibi tatlı bulduğu izlenimi verir. Ahmed Paşa'nın

Bûstânın sözüümüñ lutfu suyudur suvaran
Ki hemîşe hoş olur Sa'dî Gülistân'ı gibi (Ahmed Paşa Div., G 314/5)

(Bostanını sulayan, her zaman Sa'dî'nin Gülistân'ı gibi hoş olan başışımın suyudur) beyti, Sa'dî'nin her iki eserinin de adını anmakla birlikte Gülistân adlı eserine karşı duyduğu beğenin bir göstergesi durumundadır. Aşağıdaki beyitte ise bu kez beğenin odağında Bôstân adlı eseri vardır:

Ola Sa'dî gibi sözüüm bûstân
Nice bûstân belki câdûstân (Ahmed Paşa Div., K 2/6)

(Sözüüm, Sa'dî (sözü) gibi Bôstân ola, Bôstân'dan da öte belki câdûstân (büyülü sözler mekânı))

O'nun şiirinden etkilenen başka bir isim, 16. yüzyıl şairlerinden Münîrî'dir. Münîrî, Attâr'ın *Bülbül-nâme* adlı mesnevisinden esinlenerek yazdığı *Gülşen-i Envâr ve Ma'den-i Esrâr* mesnevisinde Sa'dî'den bir hikâye de aktarır. *Hikâyet-i Tâcir-i Mısırî ki Buhl-ı Ma'rûf Bûd* (Cimriliğiyle Bilinen Mısır Tâcirinin Hikâyesi) başlıklı hikâyenin

Kitâbında getürdi Şeyh Sa'dî
Ki Hak'dan bulmuş idi 'izz ü sa'dî (4084)

şeklindeki ilk beytinde mahlasının mutluluk ve yücelik anlamlarına gönderme yapıp Sa'dî'yi yücelten Münîrî, arkasından hikâyenin tamamını aktarır:

¹⁴ *Ahmet Paşa Divanı*; Hzl.: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.

*Mısır'da var-ıdı bir merd-i tâcir
Ki meşhûr idi ol beyne'l-ekâbir*

*İñen bî-hadd idi milki vü mâli
Velî miskîne irmezdi nevâli (4085, 4086)*

“Mısır’ın ileri gelenleri arasında malı-mülkü çok olan, fakat yoksullara yardım etmeyen ünlü bir tacir vardı. Kimseye yardım etmeyen, yurt sevgisinden yoksun, tek düşüncesi mal ve para biriktirmek olan bu tâcir bir gün bir gemiyi yükle doldurup batı memleketlerine seyahata çıktı. Sevinç içerisinde seyahat ederken kableden esen ters bir rüzgar gemidekilerin ve tâcirin yüreğine korku salar. Geminin sarsıntısı çoğaldıkça tâcirin endişesi artar ve malını kaybetmemek için ellerini açıp Allah (c.c.)’a yalvarır.” Hikâyenin geri kalan kısmında Sa’dî’nin okuyucuya öğütleri aktarılır.¹⁵

16. yüzyıl şairlerinden İznik’li Bekâyî de Sa’dî’den etkilenmiştir. Bekâyî Sultan II. Selîm’in oğlu Şehzâde Murâd’a sunduğu *Gül ü Bülbül* mesnevisinde Sa’dî’yi övgüyle anar ve *Gül-istân* adlı eserinden iki beyit aktarır, akabinde de beyitlerin Türkçe çevirisini verir:

*Hezâr-ı bûstân-ı ‘ilm ü ‘irfân
Ki ya’nî Şeyh Sa’dî sühan-dân*

*Gül-istân’da ne hoş kulmuş terennüm
Ki itmiş bu iki beyti tekellüm*

*Be-zikreş her çi bînî der hurûşest
Dil-i dâned dîn-i ma’nâ ki gûşest*

*Ni bülbül ber güleş tesbîh-hânest
Ki her hârî be-tesbîheş zebânest (Gül ü Bülbül, 13-17)¹⁶*

¹⁵ Münîrî; *Kitâb-ı Gül-şen-i Ebrâr ve Ma’den-i Esrâr*, Atatürk Üniversitesi Kütüphânesi (Erzurum), Seyfettin Özege Salonu, ASL, Satın Alınanlar no.: 100, yk. 145a-148b; Meheddin İspir; *Münîrî’nin Kitâb-ı Gül-şen-i Ebrâr ve Ma’den-i Esrâr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 473-481.

¹⁶ Bekâyî-i İznîkî; *Gül ü Bülbül*, Nuruosmâniye Ktp., 4097. yk. 128; Gencay Zavotçu; *Türk Edebiyatı’nda Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997, C. II, s. 492.

(Gördüğün her şey O'nun zikrinde coşmaktadır. Ma'nâ dinini duyan bir gönül bilir. (Yalnız) o gül üzerindeki bülbül değil, her bir diken dahi O'nu tesbih eden dildir.)

Eserlerinde Sa'dî etkisi görülen bir başka isim 16. yüzyıl şairi Yahyâ Beğ'dir. Yahyâ Beğ *Gülşen-i Envâr* mesnevisinde anlattığı rüyaları Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gül-istân* adlı eserinden aktarır. *Hikâyet* başlığı altında aktardığı rüyalara *İntikâl-i Ta'bîr* başlığı altında yorumlar getirir. Bu hikâyelerin ilk üçü mevsimlerle ilgili olarak görülen rüyaların, sonuncusu ise Hz. Yûsuf'un zindanda iken yorumladığı iki rüya ile ilgilidir. Yahyâ Beğ'in *Gülşen-i Envâr* mesnevisinde Sa'dî'den aktardığı rüya ve tabirlerinden biri aşağıda sunulmuştur:

Hikâyet

*Mîve zamânında meger bir dilîr
Milket-i Şîrâz'a varur hem-çü şîr*

*Sa'dî Gül-istân'ına bî-ihtiyâr
Uğradı mânend-i nesîm-i bahâr*

*Gördi ki ol pâdişeh-i ma'rifet
'Âlemi gün gibi ider terbiyet*

*Didi eyâ şeyh-i belîgü'l-beyân
Dün gice düşde görürin nâ-gehân*

*Kûh gibi bir şecer-i mîve-dâr
Mîvesini kıldı faķîre nişâr*

*Rûz-ı kıyâmetde dönüp ahîtere
Mîveleri dökülür idi yere*

*Hey'eti gūyâ cebel-i Şûr idi
Her semer-i mu'teberi nûr idi*

*Şeyh buyurdu didi kim pâdişâh
Eyleyiserdür seni bir ehl-i câh*

*Manşib-ı âlîden ola fâ'ide
Begler ağalar saña ta'zîm ide*

*Şâh-ı cihân ol kişiye vâkı'â
Kıldı o günlerde emîrî'l-livâ*

*Her yañadan aqdı aña genc ü mâl
Cum'a namâzına mişâl-i ricâl*

İntikâl-i Ta'bîr

*Hey'et-i şâhân şecer-i müntehâ
Şâhi durur beğler ağalar aña*

*Ni'met ile ol şecer-i mîve-dâr
Mîvesini kıldı faqîre nişâr*

*Böyle dimekdür ki aña 'an-çarîb
Manşîb-ı âlî kılsar Çaç naşîb*

*Mîve zamânı anı iş'âr ider
Kim viriser şâh-ı vücûda semer¹⁷*

17. yüzyıl Şa'bânî şeyhi, şair ve yazar Ömer Fu'âdî'nin eserlerinde de Sa'dî etkisini görmek mümkündür. Ömer Fu'âdî Efendi, konusunu Şeyh Ferîdüddîn 'Attâr'ın *Bülbüliyye*'sinden aldığı Bülbüliyye mesnevisinde Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gül-istân adlı eserinden aktardığı bir şiire yer verir.

*Bende hemân bih ki zi-taksîr-i hîş
'Özr be-der-gâh-ı Hudâ âvered
Ver ne sezâ-vâr-ı Hudâvendîş
Kes ne-tevâned ki becây âvered¹⁸*

(Kulun kendi kusurundan dolayı Allah'ın dergâhında özür dilemesi en iyisidir. Yoksa, hiç kimse Allah'a olan borcunu layık olduğu şekilde ödeyemez).

¹⁷ Dukagın-zâde Yahyâ Beğ; *Gülşen-i Envâr*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâ'il Nu.: 568/1, yk. 50b, 51a.

¹⁸ *Külliyât-ı Sa'dî*; Nşr.: Muhammed-i Sadrî, Tahran 1384 hş., s. 11; Ayrıca bkz.: Sa'dî; *Gülistân*, Ter.: Mehmet Kanar, Şule Yay., İstanbul 2001, s.1.; Gencay Zavotçu; *a.g.e.*, C. II, s. 558, 559.

şeklindeki şair, Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin tasavvufî düşüncelerine değer verdiğinin ve bu düşünceleri önemseydiğinin göstergesidir.

18. yüzyıl şairi Sümbül-zâde Vehbî, Sa'dî'nin eserlerini beğenen ve ondan etkilendiği hissini veren bir başka şairdir. Şair, bu etkiyi bir beytinde kıyaslama ile dile getirir. Beyitte, Sa'dî'nin eserine “*Gülistân*” adı verilmesini hatırlatır ve kendi dîvânına da “*Sümbülistân*” denilmesini ister:

“*Eger yazmış ise Sa'dî Gülistân
Bu âsâra disünler Sümbülistân*”¹⁹

Türk şair ve yazarları üzerindeki Sa'dî etkisi sadece mısra, meyt ve şiirlerle sınırlı değildir. Bazı yazar ve şairler Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserlerinin Türkçe'ye çevirilerini yaparken bazıları da bu eserleri şerh etme (açıklama) cesâretini göstermişlerdir. Şu'arâ tezkirelerinde tanıtımı yapılan ve geçmiş yüzyıllarda Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserlerinin şerhini yaptığı belirtilen şairlerden ikisi *Hevâyî* ve *Hüseyin Efendi*'dir. Bu şairlerden mahlası *Hevâyî* olan Bursalı (Burûsevî) Mustafâ Efendi “*Gülistân u Bûstân'a müsta'idd-âne şerh yazmışdur*”²⁰ cümlesinde belirtildiği üzere *Bostân* ve *Gülistân*'a iddialı şerhler yazmıştır. Hüseyin Efendi ise “*Gülistân'a müsta'idd-âne şerh yazmışdur*”²¹. Osmanlı döneminde başlayan bu çalışmalar cumhûriyet döneminde farklı yazar ve şairlerce devam ettirilmiştir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki Fars edebiyatının büyük ismi Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî, Rûdekî'den Sebk-i Hindî şairleri Sâ'ib ve Şevket'e uzanan çizgide önemli bir yere sahiptir. Onun *Bostân* ve *Gülistân*'daki hikâyelerinde toplumun her kesiminden insanın adı anılıp öyküsü anlatılır. Hikâyeyi insanları eğitmede bir araç olarak kullanan Sa'dî âyet, hadîs, atasözü ve deyimlerle destekli, mana ve yargı yüklü küçük hikâyelerde mutluluğun yolunu, insanlığın gereğini, iyilik ve doğruluğun erdemini, kısaca hayatı okuyucuya kavratmaya çalışır. Doğu ve Batı çevrilen eserleri ile farklı ülke edebiyatlarındaki etkisi O'nun büyüklüğünün göstergeleridir.

¹⁹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu; *Sümbülzâde Vehbî*, İklim Yay., İstanbul 1993, s. 49.

²⁰ Gencay Zavotçu; *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, YL tezi, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1993, s. 72.

²¹ Gencay Zavotçu; *a.g.t.*, s. 76.

KAYNAKLAR:

- Ahmet Paşa Divanı*; Hzl.: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Bekâyî-i İznîkî; *Gül ü Bülbül*, Nuruosmâniye Ktp., 4097. yk. 128;
- Beydaba; *Kelile ve Dinme*, Mütercim: Selahaddin Alpay, Bedir Yay., İstanbul 1973.
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali; *Sünbülzâde Vehbî*, İklim Yay., İstanbul 1993, s. 49.
- Devletşah; *Tezkire-i Devletşah-I*, Çev.: Necati Lugal, M.E.B.Yay., İstanbul 1990, s.161.
- Dukagin-zâde Yahyâ Beğ; *Gülşen-i Envâr*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmâ'il Nu.: 568/1, yk. 50b, 51a.
- Hâfız Dîvânı*; Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İst. 1992.
- İSEN, Mustafa; *Tarihi Gelişim (başlangıçtan XVIII. yüzyıla kadar, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı)*, Grafiker Yay., 2. bs., Ankara 2003.
- İSPİR, Meheddin; *Münîrî'nin Kitâb-ı Gül-şen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Doktora Tezi Erzurum 2004.
- Külliyât-ı Sa'dî*; Nşr.: Muhammed-i Sadrî, Tahran 1384 hş., s. 11;
- Mevlânâ; *Bülbül-nâme*, Süleymâniye Ktp., Nâfiz Paşa Bl., Nu.:502 (2b-3a);
- Münîrî; *Kitâb-ı Gül-şen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr*, Atatürk Üniversitesi Kütüphânesi (Erzurum), Seyfettin Özege Salonu, ASL, Satın Alınanlar no.: 100, yk. 145a-148b;
- Sa'dî; *Gülistân*, Ter.: Mehmet Kanar, Şule Yay., İstanbul 2001
- _____; *Bostan*, Çev.: Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 226, 227.
- _____; *Gülistan*, Çev.: Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1991, s. VII.
- TDV İslam Ansiklopedisi; TDV Yay., C 6, İstanbul 1992, s. 307.
- ZAVOTÇU, Gencay; *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, YL tezi, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1993.
- _____; *Türk Edebiyatı'nda Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma)*, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1997.